

Сучасний Маріуполь розташований на мальовничих берегах Азовського моря та річки Кальміус. Місто приховує неймовірні таємниці прадавніх цивілізацій. З давніх-давен ці місця були домівкою для різних народів, про що свідчать археологічні знахідки — пам'ятки палеолітичного, мезолітичного та неолітичного періодів. Тут віднаходили своє призначення славетні кімрійці, скіфи й сармати. Відтак із середини IV ст. терени Надазов'я стали своєрідним магнітом для різноманітних культур. Тут оселялися гуни, готи, авари, печеніги й інші племена, які приходили сюди в пошуках нового притулку. Також існує версія, що на березі Азовського моря колись стояло давньогрецьке місто Кремни, а в гирлі Кальміусу були тюркські та генуезькі поселення. Але це далека історія, а тому маловивчена.

Чому людей завжди вабила ця чарівна степова місцевість? Відповідь проста: море. Азовське море — справжня перлина природи, найменше та водночас найбагатше море на планеті. Воно заворожує своєю красою й розмаїттям, зачаровуючи серця людей. Тут, де степи зустрічаються з морем, народилося не лише місто, а й багато легенд, а кожен камінчик має свою історію й готовий розповісти її всім, хто прагне поринути в минуле цього чудового куточка України.

Коли народжується місто? Історія міста звичай починається з моменту його заснування або заселення людьми. Це може бути пов'язано з різними подіями, як-от оселення перших поселенців, будівництво фортеці або замку, заснування торговельної точки. Загалом народження міста визначається першим актом створення організованого поселення, яке потім розвивається в сучасний міський центр.

На межі імперій

Історія становлення та розвитку Маріуполя — це вражаючий літопис, сповнений таємниць і розповідей про непересічні події. Так, у XVI ст. на березі Азовського моря запорозькі козаки, які жили з рибальства та полювання, а також добування солі в Бердянському лимані, облаштували зимівники. Щоб захистити свої господарства та комунікаційні шляхи від нападів кримських татар, вони звели сторожову вежу в гирлі річки Кальміус. У 1711 р. в результаті Великої Північної війни сторожова вежа знелюдніла, але була відроджена в 1734 р., перетворившись на серце Кальміуської паланки Запорозької Січі. На чолі паланки стояли полковник і старшина, які вирішували податкові та судові питання.

Постійна загроза нападів кримських татар змушувала запорожців відмовлятися від мрій про господарське освоєння Північного Надазов'я. Так, у 1769 р., під час російсько-турецької війни, на територію Кальміуської паланки, руйнуючи запорозький гарнізон, вторглися майже 17 тисяч татар. Його відновлення було не більше ніж тимчасовим затишшям перед черговим нападом. А війна між Росією та Туреччиною лише посилювала ризики. Сторожову вежу на Кальміусі було зведено знову, та після зруйнування російськими військами Запорозької Січі в 1775 р. землі Кальміуської паланки увійшли до складу Азовської губернії.

У XVII ст. територія сучасного Маріуполя була межею турецької й польсько-литовської імперій. Запорозькі козаки для підготовки та здійснення рейдів і вилазок на кордонах України-Русі, можливо, створювали тимчасові поселення на берегах Кальміусу. Однак періодом заснування Маріуполя прийнято вважати XVIII ст., коли було безпосередньо закладено місто. Тож, хоча запорозькі козаки й могли відігравати певну роль у його становленні, їхній внесок, швидше за все, був незначним. Історія Маріуполя — складний пазл, але спроби віднайти його початкові елементи мають свою цінність, навіть якщо не відображають повної картини.

Грецький проект, або Як постав Маріуполь

Офіційна дата заснування Маріуполя — 1778 р. — є дискусійною. Нині побутує кілька версій щодо цього: грецька, російська (поки що офіційна) та українська¹. Кожна з них має своїх прихильників як серед місцевих жителів, так і серед істориків — залежно від їхніх етнополітичних поглядів. Українська версія говорить, що місто виникло з поселення запорозьких козаків. У XV–XVI ст. Азово-Чорноморський басейн став привабливим для європейських купців, відтак на березі Азовського моря виникли венетійсько-генуезькі форпости, як-от Адомах (або Адомаха). У XVII ст. запорозькі козаки на його руїнах звели укріплення й назвали його Домаха. Воно стало центром Кальміуської паланки. Козацький форпост, який слугував і для рибальства, і для оборони, був невеликим. Легенди та перекази про фортецю Домаха й Кальміуську паланку, а також деякі документи дають підстави розглядати історію Маріуполя від часів поселення тут запорозьких козаків².

Однак ми, вивчивши численні документи та події, переконані, що місто було засновано грецькими переселенцями, які в 1778–1780 рр. під керівництвом митрополита Ігнатія залишили Кримське ханство та поселилися в Надазов'ї. Згідно з історичними джерелами, Маріуполь став першим населеним пунктом на теренах нинішньої Донецької області, який отримав статус міста (1779 р.). Назву Маріуполь, що означає «місто Марії», було йому присвоєно в 1780 р.³

¹ *Пономаріова І.* Ethnic processes in Mariupol and Russia's imperial migration policy (19th – early 20th century) // Gelina Harlaftis, Victoria Konstantinova, Igor Lyman, Anna Sydorenko and Eka Tchkoizds (eds). Between grain and oil from the Azov to the Caucasus: the port-cities of the eastern coast of the Black Sea, late 18th — early 20th century. Black Sea History Working Papers. Volume 3. Rethymnon, 2020. P. 234–237. URL: <https://books.blacksea.gr/en/18/> (дата звернення: 14.04.2024).

² *Руденко Н.* Кем и когда основан Мариуполь? Поиски исторических корней города. URL: <https://web.archive.org/web/20060916160648/http://sumbur.n-t.org/sg/ua/mr.htm> (дата звернення: 13.06.2018).

³ *Пономарева І.* Мариуполь этнический (конец XVIII – начало XX века) / И. Пономарева // Матеріали до української етнології. 2016. Вип. 15. С. 57–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mdue_2016_15_9 (дата звернення: 21.04.2024); *Й ж.* С. Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок XXI ст.). Історико-етнографічне дослідження / І. С. Пономарева. Київ : Реферат, 2006. 300 с., іл.; *Ее же.* Мариуполь.

Період заселення територій на берегах Азовського моря й Кальміусу пов'язаний із проектом Катерини II, який включав переселення християн із Криму до Надазов'я⁴. План, відомий як «Грецький проект», був прагненням імператриці до захоплення земель Османської імперії, розподілу їх серед європейських монархів та відродження прадавньої Візантії з Константинополем у центрі. У 1770 р. Катерина II поділилася з Вольтером своєю ідеєю про російський хрестовий похід до Середземномор'я. Це був виклик для Російської імперії, і Північне Надазов'я відіграло головну роль у цьому стратегічному задумі. Азовський регіон був не лише важливим військово-стратегічним, а й економічним центром. Його багаті ресурси, природні умови та морське узбережжя сприяли закладенню порту, який міг працювати увесь рік. Росія прагнула заселити південні околиці своєї території та запровадити на них систему державного управління. Найвідчутнішим було переселення кримських християн у 1778 р. до Азовської губернії, яке очолив митрополит Готський та Кафський Ігнатій.

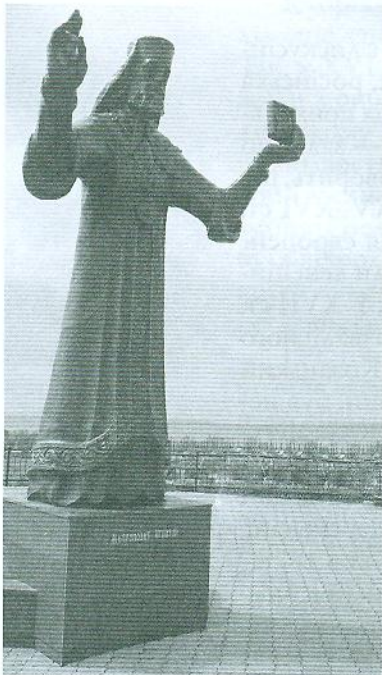
Ми не зосереджуватимемося на питаннях переселення греків із Криму, оскільки вже протягом XIX–XXI ст. точаться дискусії щодо його причини та мети, кому належала ідея і як її здійснювали⁵. У записках полководця О. Суворова зазначено, що до Азовської губернії з Криму виїхало 31 386 християн, із яких 18 395 були греками. Згідно з нашими підрахунками та підрахунками грецьких дослідників, переселенці з Криму зайняли територію в Надазов'ї площею у 8114 кв. км (приблизно як площа острова Крит)⁶.

Правова система — укази об основанні порта і міста. URL: <http://blacksea.gr/gu/cities/mariupol/1-1/> (дата звернення: 21.04.2024).

⁴ Пономарьова І. Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок XXI ст.). С. 36; *Ее же*. Мариуполь. Правова система — укази об основанні порта і міста. URL: <https://cities.blacksea.gr/gu/mariupol/1-1/> (дата звернення: 23.03.2024).

⁵ Гедьо А. В. Переселення греків з Криму до Північного Надазов'я у 1778 р. // Вісник. 2018. Грудень. С. 106–119.

⁶ Τρουμπούκη Α. Ο Ελληνισμός της Αζοφικής // Ελληνική Διαθνής Γλώσσα. 2002. Τεύχος 5 (49). Σ. 494.

Пам'ятник
митрополиту
Ігнатію
в Маріуполі.
2005 р.
Фото

І. Пономарьової